

DAVLAT BUDJETI BYUDJETNING NAZARIY ASOSLARI VA TAKOMILLASHTIRISH USULLARI

Jumanov Hosilbek G'aybulla o'g'li

Toshkent Davlat Iqtisodiyot universiteti

Moliya fakulteti talabasi

Xamraboyev Faxriddin Kamoliddin o'g'li

Toshkent Davlat Iqtisodiyot universiteti

Moliya fakulteti talabasi

Axmadjonov Xojiakbar Ixtiyorjon o'g'li

Toshkent Davlat Iqtisodiyot universiteti

Moliya fakulteti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada davlat byudjetlarining nazariy asoslari o'rganilib, ularning fiskal siyosat va iqtisodiy boshqaruvdagi ahamiyati o'rganiladi. Daromadlarni shakllantirish va xarajatlarni taqsimlashning murakkabligini tushunish uchun keng qamrovli adabiyotlarni tahlil qiladi. Bundan tashqari, u samaradorlik, tenglik va barqarorlik kabi omillarni hisobga olgan holda davlat byudjetlarini oshirishning turli usullarini o'rganadi. Maqola siyosatchilarga byudjet tizimini mustahkamlash va iqtisodiy farovonlikni rivojlantirish bo'yicha qimmatli tushuncha va takliflarni taqdim etish bilan yakunlanadi.

Kalit so'zlar: Davlat byudjeti, fiskal siyosat, davlat moliyasi, iqtisodiy barqarorlik, daromadlarni shakllantirish, xarajatlarni taqsimlash, byudjet jarayoni, fiskal shaffoflik.

Davlat byudjeti iqtisodiy barqarorlik va jamiyat farovonligiga erishish uchun hukumatning moliyaviy strategiyasini o'zida mujassam etgan fiskal siyosatning asosi bo'lib xizmat qiladi. Uning nazariy asoslari davlat moliyasi, makroiqtisodiy nazariya va boshqaruv asoslarini o'z ichiga oladi. Ushbu maqola ushbu asoslarni ajratish, mavjud adabiyotlarni tahlil qilish va zamonaviy iqtisodiyot ehtiyojlariga yaxshiroq xizmat qilish uchun davlat byudjetlarini ko'paytirish usullarini taklif qilishga qaratilgan.

Infratuzilmani rivojlantirishdan tortib, ijtimoiy ta'minot dasturlariga qadar hukumat faoliyatining samarali ishlashi uchun mustahkam davlat byudjeti juda muhimdir. Adam Smit va jon Maynard Keyns tomonidan kashshof bo'lgan klassik iqtisodiy nazariyalar fiskal aralashuvlar orqali iqtisodiyotni barqarorlashtirishda hukumatning rolini ta'kidlaydi. Smit davlatning minimal aralashuvini qo'llab-quvvatlaydi, birinchi navbatda jamoat tovarlari bilan ta'minlashga e'tibor qaratdi, Keyns iqtisodiyoti esa iqtisodiy tanazzul paytida talabni rag'batlantirish uchun davlat xarajatlarining muhimligini ta'kidlaydi.

Davlat byudjetlari to'g'risidagi zamonaviy adabiyotlarda daromadlarni shakllantirish va xarajatlarni taqsimlash o'rtasidagi murakkab muvozanat ta'kidlangan. Jeyms Byukenen va Richard Musgrave kabi olimlar fiskal siyosat va byudjetni boshqarish haqidagi tushunchamizga katta hissa qo'shdilar. Byukenenning jamoatchilik tanlovi nazariyasi siyosatchilarning oqilona xatti-harakatlarini va ijara izlash xatti-harakatlari va samarasizliklarini oldini olish uchun fiskal intizomga ehtiyoj borligini ta'kidlaydi. Musgravening davlat moliyasi nazariyasi byudjetni shakllantirishda siyosatchilarga rahbarlik qilib, taqsimlash, taqsimlash va barqarorlashtirish tamoyillarini belgilaydi.

Davlat byudjetlarini takomillashtirish daromadlarni safarbar qilish, xarajatlar samaradorligi va fiskal shaffoflikni hal qiladigan ko'p qirrali yondashuvni talab qiladi. Bir usul soliq bazasini kengaytirish va to'lashdan bo'yin tovlashni kamaytirish uchun soliq tizimlarini takomillashtirishni o'z ichiga oladi. Progressiv soliqqa tortishni amalga oshirish boylikni qayta taqsimlash orqali iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishda tenglikni ta'minlaydi. Bundan tashqari, hukumatlar inson kapitali, infratuzilma va innovatsiyalarga investitsiyalarni birinchi o'ringa qo'yish orqali xarajatlarni optimallashtirishi mumkin. Ishga asoslangan byudjetni qabul qilish siyosatchilarga xarajatlarni siyosat maqsadlariga moslashtirib, resurslarni yanada samarali taqsimlashga imkon beradi.

Yana bir usul mustahkam byudjet jarayonlari va jamoatchilik ishtiroki orqali fiskal shaffoflik va hisobdorlikni oshirishni o'z ichiga oladi. Ochiq byudjet tashabbuslarini amalga oshirish fuqarolarni jalb qilish va nazorat qilishni osonlashtiradi, davlat muassasalariga ishonchni kuchaytiradi. Bundan tashqari, texnologiya va ma'lumotlar tahlilini qo'llash byudjet samaradorligini oshiradi va byurokratik samarasizlikni kamaytiradi.

Davlat byudjeti davlat moliyasining asosi bo'lib, aholi ehtiyojlarini qondirish uchun daromadlarni shakllantirish va xarajatlarni taqsimlashning keng qamrovli rejasini ifodalaydi. Uning nazariy asoslari va takomillashtirish usullari turli xil iqtisodiy va siyosiy nazariyalarga, shuningdek amaliy mulohazalarga asoslangan. Mana, ba'zi asosiy nazariy asoslar va takomillashtirish usullari:

- Davlat moliyasi nazariyasi: iqtisodiyotning ushbu sohasi hukumatning iqtisodiyotdagi o'rni, shu jumladan resurslarni taqsimlash va daromadlarni taqsimlash bilan shug'ullanadi. Davlat byudjeti tenglik, samaradorlik va moliyaviy barqarorlik kabi tamoyillarga asoslanadi. Davlat moliyasi nazariyasi maqbul soliq tuzilmalari, davlat xarajatlarining ustuvor yo'nalishlari va davlat qarzini boshqarish to'g'risida tushuncha beradi.

Davlat moliyasi nazariyasi iqtisodiyotni o'rganishning asosiy yo'nalishi bo'lib, hukumatning iqtisodiyotdagi roliga qaratilgan. Unda hukumat soliqlar va boshqa vositalar orqali daromadlarni qanday oshirishi, shuningdek, ushbu daromadni jamoat tovarlari va xizmatlarini ko'rsatish uchun qanday sarflashi ko'rib chiqiladi.

Davlat moliyasi nazariyasidagi asosiy tushunchalardan biri bu bozor muvaffaqiyatsizligi g'oyasi. Bozor etishmovchiligi erkin bozor resurslarni samarali taqsimlay olmasa, tovarlar va xizmatlarning samarasiz taqsimlanishiga olib kelganda yuzaga keladi. Bunday hollarda hukumat bozordagi nosozlikni tuzatish va iqtisodiy farovonlikni yaxshilash uchun aralashishi mumkin.

Davlat moliyasi nazariyasi hukumat siyosatining taqsimot ta'sirini ham ko'rib chiqadi. Hukumatlar ko'pincha daromadlarni qayta taqsimlash va tengsizlikni kamaytirish uchun soliq va xarajatlar siyosatidan foydalanadilar. Bunga samaradorlik maqsadlarini muvozanatlash kiradi (ya'ni maksimal iqtisodiy farovonlik) tenglik bilan (ya'ni daromad va boylikning adolatli taqsimlanishini ta'minlash).

Davlat moliyasi nazariyasidagi yana bir muhim tushuncha fiskal barqarorlikdir. Bu hukumatning joriy xarajatlar darajasini saqlab qolish va uzoq muddat davomida qarz majburiyatlarini bajarish qobiliyatini anglatadi. Hukumatlar fiskal barqarorlikni ta'minlash va ortiqcha qarz to'planishiga yo'l qo'ymaslik uchun o'z byudjetlarini ehtiyotkorlik bilan boshqarishi kerak.

Umuman olganda, davlat moliyasi nazariyasi hukumatlar o'zlarining moliyaviy siyosatidan iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish, qashshoqlikni kamaytirish va barqaror va barqaror iqtisodiyotni ta'minlash kabi turli xil iqtisodiy va ijtimoiy maqsadlarga erishish uchun qanday foydalanishi mumkinligini tushunish uchun asos yaratadi.

•Fiskal siyosat: davlat byudjeti iqtisodiyotni barqarorlashtirish va uzoq muddatli o'sishni ta'minlashga qaratilgan fiskal siyosatni amalga oshirishning muhim vositasidir. Fiskal siyosat soliqqa tortish, davlat xarajatlari va qarz olish bo'yicha qarorlarni o'z ichiga oladi. Kabi nazariy asoslar Keyns iqtisodiyoti dan foydalanishni ta'kidlang fiskal siyosat defitsit xarajatlari orqali iqtisodiy tanazzulga qarshi turish, boshqa yondashuvlar esa fiskal intizom va ta'minot tomonidagi choralarni qo'llab-quvvatlaydi.

•Byudjet jarayoni: byudjetni shakllantirish, tasdiqlash, ijro etish va baholash jarayoni davlat moliyaviy boshqaruvida shaffoflik, hisobdorlik va samaradorlikni ta'minlash uchun juda muhimdir. Byudjet jarayonining nazariy modellari, masalan, incrementalizm, ratsional tanlov nazariyasiva ishtirok byudjetlashtirish, qarorlar qanday qabul qilinishi, ustuvorliklar belgilanishi va davlat muassasalarida resurslar taqsimlanishi to'g'risida tushuncha beradi.

•Daromad manbalari: davlat byudjeti turli daromad manbalariga, jumladan soliqlar, yig'imlar, jarimalar va grantlarga tayanadi. Daromad manbalarini tanlash iqtisodiy printsiplarga, ma'muriy maqsadga va siyosiy fikrlarga bog'liq. Optimal soliq nazariyasi kabi nazariy asoslar buzilishlar va samarasizliklarni minimallashtirish bilan birga daromadlarni ko'paytiradigan soliq tizimlarini loyihalash bo'yicha ko'rsatmalar beradi.

•Xarajatlarni taqsimlash: davlat byudjetida xarajatlarni taqsimlash hukumatning ustuvor yo'nalishlari va siyosat maqsadlarini aks ettiradi. Iqtisodiy

foйда tahlili, ijtimoiy ta'minot nazariyasi va jamoat tanlovi nazariyasi kabi nazariy yondashuvlar maksimal ijtimoiy ta'minot va jamoat qiymatiga erishish uchun turli sohalar va dasturlar bo'yicha resurslarni qanday taqsimlash to'g'risida qarorlarni xabardor qiladi.

Takomillashtirish usullari:

- Samaradorlikka asoslangan byudjetlashtirish: moliyalashtirish qarorlarini ishlash ko'rsatkichlari va maqsadlariga bog'lash orqali byudjetlashtirishning asosiy yo'nalishini ma'lumotlardan natijalarga o'tkazish. Ushbu yondashuv samaradorlik, hisobdorlik va natijalarga yo'naltirilgan boshqaruvni rag'batlantiradi.

Ishlashga asoslangan byudjetlashtirish-bu faqat mablag 'yoki tarixiy xarajatlar asosida mablag' ajratish o'rniga, natijalar va natijalarga erishishga qaratilgan byudjetlashtirishga yondashuv. Ushbu usul moliyalashtirish qarorlarini samaradorlik, hisobdorlik va natijalarga yo'naltirilgan boshqaruvni rivojlantirishga yordam beradigan ishlash ko'rsatkichlari va maqsadlari bilan bog'laydi.

Ishlashga asoslangan byudjet tizimida davlat idoralari yoki tashkilotlari aniq maqsadlar va ishlash maqsadlarini belgilashlari shart. Ushbu maqsadlar odatda tashkilotning vazifasi va maqsadlari bilan bog'liq bo'lib, ular moliyalashtirish darajasini aniqlash uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Amalga oshirish uchun ishlashga asoslangan byudjetlashtirish, tashkilotlar odatda quyidagi bosqichlarni bajaradilar:

Maqsadlar va ishlash ko'rsatkichlarini aniqlang: tashkilotning maqsadlarini aniq belgilang va taraqqiyot va muvaffaqiyatni baholash uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan o'lchov ko'rsatkichlarini o'rnating.

Resurslarni ishlashga qarab ajratish: kutilayotgan natijalar asosida resurslarni taqsimlash. Bu mablag'larni past ko'rsatkichli dasturlardan yuqori ko'rsatkichlarga qayta taqsimlashni o'z ichiga olishi mumkin.

Ishlashni kuzatish va baholash: belgilangan ko'rsatkichlar bo'yicha ishlashni doimiy ravishda kuzatib boring va baholang. Bu yaxshi ishlaydigan sohalarni va yaxshilanishga muhtoj sohalarni aniqlashga yordam beradi.

Byudjet va strategiyalarni sozlash: byudjet mablag'lari va strategik ustuvorliklar to'g'risida xabardor qarorlar qabul qilish uchun ishlash ma'lumotlaridan foydalaning. Bu kerakli natijalarga erishishda samaraliroq bo'lgan dasturlar yoki tashabbuslarga resurslarni qayta taqsimlashni o'z ichiga olishi mumkin.

Natijalarni etkazish: ishlash natijalarini manfaatdor tomonlar, jumladan siyosatchilar, hukumat amaldorlari va jamoatchilikka etkazish. Bu byudjetlashtirish jarayonida shaffoflik va hisobdorlikni oshirishga yordam beradi.

Samaradorlikka asoslangan byudjetlashtirish tashkilotlarga eng yaxshi natijalarga erishish uchun resurslar ajratilishini ta'minlash orqali o'z dasturlarining samaradorligi va samaradorligini oshirishga yordam beradi. Biroq, ishlashga asoslangan byudjetni amalga oshirish qiyin bo'lishi mumkin, chunki bu

tashkilotlardan mustahkam ma'lumotlarni yig'ish va ishlashni o'lchash tizimlariga ega bo'lishni talab qiladi. Bundan tashqari, an'anaviy byudjetlashtirish usullari ko'nikib bo'lgan manfaatdor tomonlar dan o'zgartirish uchun qarshilik bo'lishi mumkin.

- Nolga asoslangan byudjetlashtirish: agentliklardan barcha xarajatlarni noldan asoslashni talab qilish, avvalgi byudjetlarga asoslanishdan ko'ra, har bir byudjet tsikli samarasizlikni aniqlashga va joriy ehtiyojlar va ustuvorliklar asosida xarajatlarni birinchi o'ringa qo'yishga yordam beradi.

- Ko'p yillik byudjetlashtirish: ko'p yillik byudjet tizimini qabul qilish davlat dasturlari uchun bashorat qilish va barqarorlikni ta'minlaydi va uzoq muddatli rejalashtirish va resurslarni yaxshiroq taqsimlash imkonini beradi.

- Fiskal institutlarni mustahkamlash: moliyaviy boshqaruv tizimini takomillashtirish, Qonunchilik nazoratini kuchaytirish, audit va baholash mexanizmlarini kuchaytirish kabi chora-tadbirlar orqali byudjetni shakllantirish, ijro etish va nazorat qilish uchun institutsional salohiyatni oshirish.

- Oshkoralik va ishtirokni targ'ib qilish: aholining byudjet ma'lumotlaridan foydalanish imkoniyatini oshirish va fuqarolarning byudjet jarayoniga jalb qilish imkoniyatlarini oshirish, hisobdorlikni oshirish, jamoatchilik ishonchini mustahkamlash va byudjet qarorlari aholining ehtiyojlari va imtiyozlarini aks ettirishini ta'minlash.

Ushbu nazariy asoslarni birlashtirish va takomillashtirish usullarini amalga oshirish orqali hukumatlar o'z davlat byudjetlarining samaradorligi, samaradorligi va adolatliligini kuchaytirishi, pirovardida butun jamiyat farovonligi va farovonligiga hissa qo'shishi mumkin.

Ushbu usullar byudjetni yaxshilash uchun istiqbolli yo'llarni taklif qilsa-da, ularni amalga oshirish qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Siyosiy qarshilik, ma'muriy salohiyat cheklovlari va qonuniy manfaatlar islohot harakatlariga to'sqinlik qilishi mumkin. Bundan tashqari, ushbu usullarning samaradorligi har bir davlatning ijtimoiy-iqtisodiy kontekstiga va institutsional imkoniyatlariga qarab farq qilishi mumkin. Shuning uchun siyosatchilar strategiyalarni muayyan sharoitlarga moslashtirishi, mahalliy voqelikni hisobga olgan holda xalqaro ilg'or tajribalardan foydalanishi kerak.

Xulosa va takliflar:

Xulosa qilib aytganda, davlat byudjetlari iqtisodiy natijalar va jamiyat farovonligini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Davlat moliyasining nazariy asoslarini tushunish va takomillashtirishning innovatsion usullarini qo'llash orqali siyosatchilar fiskal barqarorlik, tenglik va shaffoflikni rivojlantirishlari mumkin. Biroq, ushbu maqsadlarni amalga oshirish uchun hukumat amaldorlari, fuqarolik jamiyati va xalqaro sheriklarning birgalikdagi sa'y-harakatlari talab etiladi. Shuning uchun siyosatchilar barqaror moliyaviy boshqaruv va iqtisodiy farovonlikka erishish

uchun institutsional islohotlar, salohiyatni oshirish va manfaatdor tomonlarni jalb qilishni birinchi o‘ringa qo‘yishlari kerak.

Foydalaniladigan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Волосов А.И., Теория и методология государственного управления инвестиционной деятельностью, Санкт-Петербург, 2016 .
2. Расулов Н.Н. Стимулирование привлечения иностранных инвестиций в экономику Узбекистана, Ташкент , 2015 стр. 98.
3. Юлдашев Р.З. Инвестиционное обеспечение приватизированных предприятий в Узбекистане, Управленческий аспект. Экономика -2015
4. Убайдуллаева С. О. Перспективы развития промышленности. Статья; сборник статей и тезисов: макроэкономические проблемы в 2015 году, ТГЭУ, 2015 год.
5. Убайдуллаева С. О. Перспективы развития легкой промышленности. Статья; сборник научных статей отдела магистратуры, посвященный к 25летию Независимости Республики Узбекистан, ТГЭУ, 2016 год, 91 стр